

Ольга Деркачова

**ОСОБЛИВОСТІ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ
(на матеріалі творів Ю.Андруховича, С.Вишенського, С.Процюка)**

Суїцид трактується як поведінка, що має на меті самогубство; це форма агресії, скерована проти власного "я"¹. Попередній стан, як правило, це депресія, а безпосереднім стимулом виступає конкретна стресова ситуація.

У психології й медицині дослідження суїциду започатковане працями Е.Дюркгейма та З.Фрейда. Перший розглядає суїцид як наслідок деструкції стосунків індивідуума й соціуму, до якого належить суб'єкт. Отже, інтенсивність суїцидів залежить від природи індивідів, які входять у це суспільство, та від природи соціальних організацій і випадкових обставин, що порушують плин колективного життя, але не впливають на його структуру. Зрозуміти суїцидальну поведінку можна на основі не окремих випадків, а певних спільних рис, що об'єднують всі самогубства². З.Фрейд трактував суїцид як наслідок порушення психосексуального розвитку особистості³. А.Камю розглядав зв'язок суїциду з мисленням індивіда⁴. К.Меннігер зазначав, що самогубство характеризується трьома складовими: вмирання, вбивство, жертва вбивства, що мають свідомі та несвідомі мотиви, при чому власне "я" сприймається як щось зовнішнє⁵.

А.Амбрумова називає такі аспекти суїцидальної поведінки: існування об'єктивних і суб'єктивних ознак соціально-психологічної адаптації, суїцидогенний конфлікт і прийняття суїцидального рішення⁶, а М.Наріцин виділяє суїциди істинні, приховані та демонстративні⁷. Останніх, як правило, найбільше, адже вони мають на меті привернути увагу, закликають до діалогу тощо. Суїциди, як зазначають Ю.Нуллер та І.Михайленко, залежать від взаємодії трьох факторів: інтенсивності суїцидальних намірів, психології антисуїцидального бар'єра та різних впливів, які послаблюють цей бар'єр⁸.

У літературі, зокрема в поезії, немає чітко визначеного ставлення до суїцидів (та й почасти досліджують самогубства авторів, а не їх героїв), як, скажімо, в окремих релігіях чи культурах, хоча й те, і друге, безсумнівно, може накладати свій відбиток. Специфіка залежить від окремого тексту, його автора, а також

¹ Суїцид//<http://www.exit.ru/gloss.php?id=759>

² Див.: Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд. – М., 1994. – 399 с.

³ Див.: Фрейд З. Печаль и меланхолия // *Основные психологические теории в психоанализе: Очерк истории психоанализа.* – С.-Пб., 1998. – С. 211-231.

⁴ Див.: Камю А. Миф о Сизифе // *Бунтующий человек.* – М., 1990. – С. 25.

⁵ Див.: Меннигер К. Война с самим собой// <http://alis6.narod.ru>

⁶ Див.: Концепция суицидального поведения// <http://www.psychiatry.ru/>

⁷ Див.: Суицид <http://nebohod/narod.ru/suicid.htm>

⁸ Див.: Нуллер Ю., Михайленко И. Аффективные психозы// <http://www.psychiatry.ru/library/lib/article.php4>

мотиваційних аспектів поведінки ліричного суб'єкта. В сучасній поезії ця тема не стала нав'язливою, але вона постійно наявна, виражена більшою чи меншою мірою.

Особливості використання суїцидальних тем розглянемо на прикладі поетичних творів Ю.Андруховича, С.Вишенського, С.Процюка, оскільки вони демонструють різні прояви цього явища. Якщо в Андруховича це – активна свідомо відверта гра із самим собою, то у Процюка – одна з форм забуття, пошук іншої реальності внаслідок суспільних катаклізмів, а у Вишенського – одна з категорій світоіснування (самонародження – самосмерть). У всіх випадках, як правило, наявна лише одна форма – суїцид *демонстративний*, що має на меті не стільки смерть, скільки діалог з оточенням, привернення уваги; водночас герої схильні й до активного суїциду внаслідок послабленого антисуїцидального бар'єра.

Основною причиною суїцидальних дій переважно виступає відсутність реальної соціально-психологічної адаптації й неспроможність подолати антисуїцидальний бар'єр унаслідок невлаштованості життя, але не через умови побуту, матеріальні складнощі, а через його емоційно-чуттєвий аспект: “Я виходжу вдихнути бодай якогось повітря / і це ніяк не вдається”⁹; “у вершки переселені вершники – / рушії в котрих колір – пальне: / ти несвіжі часи теперішні / теж терновим вінком запнеш”¹⁰; “Картинний світ не визнає мого / високого, змордованого серця”¹¹.

Отже, першопричиною рефлексій над сенсом власного існування виступає незадоволеність світом теперішнім. Герої не прагнуть його змінити, а шукають шляхи втечі для себе. Як зазначає А.Ненаст'єв, “якщо людина вирішила позбавити себе життя, то це означає, що в її свідомості зазнала серйозних змін фундаментальна етична категорія – сенс життя. Людина наважується на самогубство, якщо під впливом тих чи тих обставин її існування втрачає сенс”¹². Найчіткіше це простежується у творах Ю.Андруховича: “Що маю робити поміж полуднем і вечором?” (“Without You”); “Я не знав, що буває на світі такий розпач” (“And The Third Angel Sounded”). Водночас виникає бажання не жити (“Не хочу нічого знати!”):

Я відвертаюся до стіни	з бажанням проспати років п'ятдесят,
й закриваю очі	після чого не прокинутися.

(*“Back In The USSR”*)

Непробудження, сон, ліжка – ключові поняття в характеристиці ліричного героя, який про себе говорить: “Я лежу під стелею, я минаю”. Відбувається руйнація його стосунків із соціумом через відчуття безнадії, що виступає найважливішим фактором суїциду. Проте зумовлене це не конфліктом із соціумом, а власними внутрішніми рефлексіями, конфліктом особистого плану, що вплинув на стосунки героя із середовищем, тобто незадоволення соціумом викликав не сам соціум, а певні почуття, не пов'язані з ним, наприклад, втрата близької людини, коли об'єкт почуттів не помер, але його назавжди втрачено¹³:

І така довга ніч, і така самота під стелею,	на потрапляння на небо.
і така цілковита незаплямованість,	Але там не кохаються.
що з'явилися непогані шанси	(<i>“Without You-2”</i>)

⁹ Андрухович Ю. Sie können den Computer jetzt ausschalen // Пісні для мертвого півня. – Ів.-Фр., 2004. – С. 93. Далі подаємо лише назву вірша.

¹⁰ Вишенський С. Вегетативний Бог // Синус покутя. – К., 1999. – С. 7. Далі вказуємо лише назву вірша.

¹¹ Процюк С. Продай терпіння цигану-музиці... // Апологетика на світанку. – Ужгород, 1995. – С.11. Далі вказуємо лише назву вірша.

¹² Ненаст'єв А. Самоубийство как девиантное поведение // <http://alis6.narod.ru/nenactev.htm>

¹³ Див.: Фрейд З. Цит. вид. – С. 213.

Прагнення пошуку ідеальної країни поглиблюється бажанням знайти Маленького Білого Хлопчика, що, власне, й ототожнюється з отим втраченим ідеалом: “Поможіть знайти Маленького Білого Хлопчика, / Падре Фелліні, ваше сіятельство! / Тут все по-старому” (“У пошуках грааля”).

На думку Е.Дюркгейма, людина вирішує, що життя нецікаве, тому, що їй самій нецікаво в цьому житті. Незацікавленість життям іде не від самої людини, а ззовні і залежить від тієї суспільної групи, до якої вона належить¹⁴. Також суїцид найімовірніший у тому випадку, коли людина відчуває нестачу соціумних стосунків із причин, не завжди залежних від неї. Настає певне відчуження соціуму й людини, а, як зазначає Е.Чоран, “накласти на себе руки може лише той, хто зник, хоча би частково, відчувати себе поза суспільством”¹⁵. Таке відчуження притаманне обом ліричним героям, що виявляється у свідомому небажанні спілкуватися із соціумом (лежання на ліжку, небажання виходу за межі кімнатного простору), в пошуку іншого суспільства (“країна Циганія”), у відчутті самотності внаслідок неспроможності подолати бар’єр відчуження.

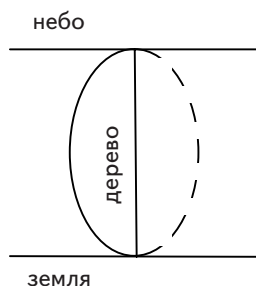
Дослідники називають важливим суїцидальним фактором безнадію, коли смерть вбачається єдиним порятунком і виходом. Цей фактор властивий ліричному героєві творів як С.Процюка, так і Ю.Андруховича. Він, по суті, стає основною причиною прагнення самогубства.

У С.Вишенського такий фактор відсутній. Для нього суїцид – не акт самознищення людини, а нормальне життєве явище. Через це визначити причини суїцидальної поведінки його ліричного героя важче.

Як твердить І.Красненкова, кожен суїцид супроводжують умови соціального та асоціального планів. Серед перших – урбанізація, вплив засобів масової інформації, руйнування внутрішньої гармонії в сім’ї, національна та релігійна специфіка, серед других – пора року, час, вік, стать¹⁶. Можемо додати ще світоглядну специфіку. Ліричний герой С.Вишенського трактує смерть як інший аспект вічного життя, але не чекає на неї, спокійно доживаючи віку, а пришвидшує цей процес шляхом самосмерті: “перехід із портрету в портрет / аж на глибину землі...” (“Перехід із портрету в портрет”); “шлях / домовині дай...” (“Розпад царства”).

Отже, смерть бачиться ліричному героєві як своєрідна форма буття, перехід із одного стану в інший. У Вишенського – це рух вертикальним колом, що чітко сформульовано у поезії “Світотвір”: “все із зерен усе – з нулів / наливаються гнізда в кронах / убирається в силу корінь...”.

Схематично:

Отже, моделювання народження-смерті набуває інверсійного характеру – не від народження до смерті, а навпаки: “Розпочинається подорож-будівництво / вперто руйнованого...” (“в сокові найтоншого дерева”). Смерть не сприймається ліричним героєм як щось остаточне й безповоротне: “Ти / з того світу всміхаєшся / милуюся Тобою” (“поки з одягу”). Контакт людини з тим і цим світом неперервний, отож практично нема значення, тут ти чи там. Водночас ти вільний і можеш сам вирішувати, коли й де тобі бути: “вийшов з дитинства – / створив *заборонені* *двері* / та й прочинив” (“вийшов з дитинства”).

¹⁴ Дюркгейм Э. Цит. вид. – С. 39.

¹⁵ Чоран Э. Встречи с самоубийством // <http://mysuicide.ru>

¹⁶ Див.: Красненкова И. Философский анализ суицида // *Идея* смерти в российском менталитете. – СПб., 1999.

Але оцей добровільно-свідомий перехід С.Вишенський усе-таки називає “забороненими дверима”, акцентуючи неспроможність подолати усталені стереотипи.

Смерть, самосмерть у поета асоціюється зі сном:

на хрест сусідній переставлюсь	речей позбавлених імен [...]
всеношну випустивши з вен:	[...] у сон сусідній переставлюсь...
ся параноя — як ментальність	(“Ріка Земля”)

Ліричний герой не має причин і підстав для самогубства, як бачимо в попередніх випадках. Немає незадоволення стосунками із соціумом, внутрішніх розладів, певних неприйнятних ситуацій. Водночас поет не розуміє, як можна боятися смерті, коли людина має вільний вибір: або жити, або перерізати вени.

А.Амбрумова визначала такі групи мотивів, що ведуть до суїцидальної поведінки: протест, заклик, уникнення, самопокара, відмова від життя¹⁷. Героєві С.Вишенського частково притаманне останнє, коли мета (самогубство) й мотив (відмова від існування) суїцидальної поведінки збігаються. Отже, така поведінка не зумовлена невдоволенням чи протестом або почуттям провини. Вона — природний прояв бажання людини жити чи не жити. На думку М.Бердяєва, суїцид — це насилля не лише над життям, а й над смертю, неповага до таємниці смерті, такої ж, як і таємниці народження¹⁸. Вишенський цю категорію трактує власне з тих самих позицій: народження, життя, смерть — це таємниці, “заборонені двері”, людина — частина цієї таємниці, отже, також причетна до неї: “вхід і вихід — любити обох — / як тіла, що існують в природі”;

...є печера з малюнком вікна	Сонце — Він, якщо Яма — Вона —
і світи усередині плоду:	вихід з коду в господа.
	(“Рештки виходу”)

Тому монологічний раціональний суїцид ототожнюється у Вишенського з природною смертю людини, бо смерть — лише перехідний стан, один з елементів колоруху.

Щоправда, подекуди в його поезії звучить мотив незадоволення дійсністю, що носить асоціальний характер, приміром, фатальний вплив пори року. Зокрема, на думку сучасних американських дослідників, таким “вбивчим” сезоном вважається весна:

виставляє весна яснісі картини
де худючі дерева проснулись рости
почуття — вороги усередині жертви —
осявають над швидкістю твердь:
кільця диму висять — петлі вельми інертні —
що стискаються в чистий четвер.

(“Кристал хреста”)

Проте вагомий не лише цей асоціальний фактор, а й постійний зв’язок суїцидальних висловлювань із християнськими символами, як це помітно у вищенаведених цитатах. Так, суїцид асоціюється з чистим четвергом, хрестом, розп’яттям, всеношною. Відбувається своєрідне протиставлення ліричним героєм усталених християнських канонів, за якими самогубство — гріх, і власної релігії, що базується на натурфілософії й онтологічній циклічності, де смерть — одна з форм життя.

Один із домінантних кольорів поезії С.Вишенського — білий колір (*білок, білий, сніг*):

¹⁷ Див.: Амбрумова А., Тихоненко В. Профилактика суицидального поведения. — М., 1980.

¹⁸ Бердяев Н. О самоубийстве. — М., 1992. — С. 12.

в інтервалах між вознесіннями
альбіноси втрачають втому —
мірадами шкір наближаючись до снігу
виходи-путь до відроджень ймовірності
в обвалах світобудови:

у товщі пелюсток
пиляки розіп'ятих
провокують *світіння* рук
що міняють речовини
і вознесіннями мучать космос.

(“Синоніми — твоя подоба”)

Білий колір пов'язаний із концептами життя і смерті, відбувається перехід від білого, білого снігу до світлого — “світіння рук” — і самосмерті (“дай і мені осяяти розпад”).

У С.Процюка самогубство також асоціюється зі світлом:

Білий вальс із собою брав би,
та цей колір — брат самогубства...

(“У здоров'я погратися хтів”)

...Всі вени й прожилки поніж,
упавши під школярську лаву.

І *світиться* кімнатний ніж
загадкою Акутагави.

(“Різна природа світла”)

Це відбувається тому, що його ліричний герой у суїциді бачить або забуття, що має бути антитетичним темній дійсності, або перехід до іншої, світлішої реальності. Тому, попри паралелі з Акутагавою, “єсеніаною”, тобто з реальними постатями, що здійснили суїцидальний акт, суїцид сприймається ним не як кінець життя, а як одна з його форм, що наближає до суїцидальної свідомості його ліричного героя. Але герой Вишенського, як й Андруховича, незалежніший від соціуму, тому поведінку його, попри прагнення здійснити суїцидальний акт, не можна назвати самодеструктивною.

Отже, суїцид як деструктивно-забуттєва формула властива героям поезій Ю.Андруховича й С.Процюка з усіма відповідними чинниками. Специфіка ж суїцидальної поведінки героя С.Вишенського в тому, що її не зумовлюють практично жодні звичні соціальні й асоціальні фактори.

Отже, попри різну природу суїцидального першопоштовху, для героїв поезій Ю.Андруховича й С.Процюка фактори суїцидальної поведінки спільні: урбанізація населення, вплив засобів масової інформації, зацікавленість феноменом самогубства, послаблення гармонійних стосунків із соціумом. Але для Андруховича ці фактори активуються після певних внутрішніх розладів і дисгармонії, внутрішні проблеми переносяться на зовнішні чинники. У Процюка ж внутрішня дисгармонія, що так само призводить до суїциду (його ми визначили як кластерний), має, навпаки, суспільне підґрунтя, адже виникає внаслідок суспільних розладів, загибелі певних ідеалів, смерті “Маленького Білого Хлопчика”. Суїцидальна поведінка героя С.Вишенського відрізняється своєю непов'язаністю ні з соціумним відчуженням, ні з особистими розладами, тому не виникає ні пресуїцидального синдрому, ні суїцидогенного конфлікту, оскільки самогубство для нього не співвіднесене з чимось деструктивним чи з результатом афекту, а ототожнюється з природною смертю. Спільним між трьома ліричними героями є їхня беззаперечна схильність до суїцидальних дій, що мають, однак, різне підґрунтя.

м.Івано-Франківськ

Слово і Час. 2005. №4